तथा ग्रहणे प्रमाणाभावात् । तेषां विधिरूपतया तथैव ग्रहणमिति चेन्न विधिरूपत्वस्यानवधारणात् । यदपरप्रतिषेधात्मकतया शब्देनापि बोध्यते तत्तावत् भावरूपमिति चेन्न परपदवैयर्थ्यात् तत्त्यागेऽप्यवाचुषादित्वापत्तेः । सुरभि चन्दनमित्यादाविवान्योपनीतभागवत् । तत्र चाक्षुषत्वं भविष्यतीति चेन्न तथाविधेनैव विषयेण विशिष्टाया बुद्धेर्विशेषणतायाग्रहे स्वाश्रयोऽप्यंशतः स्यात् । तेनोपलक्षिताश्चास्तथात्वे चाभावविशिष्टभावग्रहार्थस्याप्यभावस्य तथात्वापत्तेः । यदेवंविधं तद्भावरूपमिति वदतेवंविधत्वाद्भावत्वमन्यद्वाच्यम् अभेदे यदेवविधं तद्भावरूपमिति नियमानुपपत्तेः। अस्योपलक्षणत्वे चोपलक्ष्यस्यान्यस्य वाच्यत्वात् अस्यैव भावार्थत्वे चाभावोनास्तीति कृत्वा प्रतीयमानस्य भावस्य भावत्वाप्रसङ्गात् । भिन्नस्य भावत्वं न सम्भवति यत्पदार्थव्यतिरेकप्रसङ्गात् । यस्य किञ्चिद्भावत्वं तत्स्वात्मन्यस्ति नोवा अस्ति चेदात्मनि वृत्तिविरोधः नास्ति चेत्स्वस्यान्यप्रतिषेधमुखेन चाप्रतीयमानस्याभावत्वप्रसङ्गइति"। "नन्वेवमीश्वरे प्रमाणानुपदर्शनात्तदभाव एवापद्यत इति चेत् अभावत्वं किमभिधीयते निषेधात्मकत्वमिति चेत् तद्यदि प्रतिक्षेपात्मकत्वं तदा भावेऽप्यस्ति भावाभावयोर्द्वयोरपि परस्परप्रतिक्षेपात्मकत्वस्वीकारात् । अथाभावत्वमेव तदा न निवृत्तः पर्यनुयोगः। एतेन निषेधमुखेन प्रतीयमानत्वमिति निरस्तम् । भावविरोधित्वमिति चेन्न सर्व्वभावविरोधित्वं तद्विषयविरोधित्वं वा । नाद्यः असिद्धेः नहि घटाभावोभूतलादि विरुणद्धि । न द्वितीयः भावानामपि केषाञ्चित्तथाभावात् । अथासहानवस्थानं विरोधो विवक्षितः स भावानां नास्तीति चेन्न गोत्वादौ तस्यापि भावात् । एकविधावन्यनिषेधः स इति चेन्न भेदे विरोधिभावभेदयोरेव प्रसङ्गात् । एकविधिरेषापरनिषेधः स इति चेन्न निषेधस्याभावार्थत्वे भावार्थत्वे चासिद्धेः । नास्तीति प्रतीयमानत्वमिति चेन्न घटाभावोनास्तीति घटस्य तथाप्रतीयमानतया अभावत्वापत्तेः अस्तीति भावत्वनिरुक्तौ यदुक्तं दूषणं तदापत्तेश्च । प्रतियोगिनिरूपणाधीननिरूपणत्वमिति चेन्न प्रतियोगिनः परार्थत्वेऽतिप्रसङ्गात् विरोध्यर्थत्वे चैतदनिरुक्तेः असदर्थत्वे नञर्थस्यासिद्धेः अतीतानागतज्ञानादौ विषयादिनातिप्रसङ्गात् । यच्च किञ्चिदभावस्य लक्षणमुच्यते स भावोऽभावो वा स्यात् । नाद्यः भावस्याभावानाश्रितत्वात् विषयिधर्मेण च कथमपि तथात्वे तद्विरोधित्वं स्यात् । अन्यदेव तदिति चेन्न तद्भावस्याभावत्वे स्वहानिः भावत्वे च व्याघातात् । न द्वितीयः तस्यात्मनि वृत्तौ विरोधापत्तेः अवृत्तावव्यापकत्वप्रसङ्गादिति । प्रतिक्षेप्यविशिष्टमेव यत् प्रतिभाति तोऽभावइति चेन्न प्रतिक्षेपानिरुक्तौ प्रतिक्षेप्यानिरुक्तेः विशिष्टपदार्थश्च निर्व्वचनीयः स्यात् । तत्र विशिष्टं विशेषणविशेष्यतत्सम्बन्धेभ्यो भिन्नमभिन्नं वा । नाद्यः दण्डपुरुषसम्बन्धमन्तरेण दण्डिनोऽन्यस्याप्रतीतेः दण्डिनमानयेत्युक्ते तदानयप्रसङ्गाच्च । तत्सम्बन्धेनोपलक्षितत्वात्तथेति चेन्न अतद्वत उपलक्षणत्वेऽतिप्रसङ्गात् । तद्वतश्चान्यत्वात् सम्बन्धोहेतुः स च तदधिकरण एवेति चेन्न सम्बन्धात्तदधिकरणसम्बन्धान्यत्वापत्तेरित्येषः न प्रन्थाः । तत्सम्बन्धिनि तत्र व्यवहारइति चेन्न तस्यापि विशिष्टत्वेनान्यत्वापत्तौ व्यवहारविषयगतविशेषस्य वक्तुमशक्यत्वात् । एवं परम्पराकल्पनायामप्यनवस्थामात्रं नतु व्यवहार्यगतोविशेषः कश्चित् । द्वितीये तु प्रत्येकं दण्डिव्यवहारप्रसङ्गोविशेषाभावात् न ते प्रत्येकं दण्डिपदार्थाः किन्तु मिलितास्तइति चेत् मिलिता इति किं ते च मेलकं चाभिधीयते उत तेभ्योऽन्यएव कश्चित् आद्ये प्रत्येकं सएव प्रसङ्गः मेलकोऽप्यधिकः। द्वितीयस्तु प्रतीतिव्यवहारविरोधात्पूर्व्वं निरस्तः"। इत्यादिना ४परि० विशिष्टपदार्थं निरस्य ईश्वरप्रमाणाभावस्य निर्वचनमपि निराकृतम् अधिकं तत्र द्रष्टव्यम् ।

तत्र निरीश्वरसांख्यमते उपासाविद्धस्य प्रकृतिलीनस्य पुरुषस्यैव सन्निधिमात्रेण प्रधानप्रवर्त्तनेन कर्तृता । सेश्वरयोगरूपसांख्यप्रवचनमते नित्येश्वरस्यैव सन्निधिमात्रेण प्रधानप्रवर्त्तनेन तथात्वम् इति भेदः । प्रदर्शितेष्वेषु मतेषु ईश्वरोनिमित्तकारणम्, वेदान्तिमते तु उपादानकारणं निमित्तकारणञ्चेति भेदः तदेतत् शा०सू०भाष्ययोर्दर्शितम् यथा "जन्माद्यस्य यतः" शा० सू० प्रतिज्ञातस्य ब्रह्मणोजन्मादिकारणत्वस्य विशेषनिर्द्धारणाय प्रवृत्तम् "प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुपरोधात्" सू०।"यथाभ्युदयहेतुत्वाद्धर्म्मोजिज्ञास्य एवं निःश्रेयसहेतुत्वाद्ब्रह्मापि जिज्ञास्यमित्युक्तं ब्रह्म च "जन्माद्यस्य यतः" इति लक्षितं तच्च लक्षणं घटकटकादीनां मृत्सुवर्णादिवत् प्रकृतित्वे कुलालसुवर्णकारादिवन्निमित्तत्वे च समानमित्यतो भवति विमर्शः किमात्मकं पुनर्ब्रह्मणः कारणत्वं स्यादिति । तत्र निमित्तकारणमेव तावत् केवलं स्यादिति प्रतिभाति कस्मात् ? ईक्षापूर्व्वककर्तृत्वश्रवणात् । ईक्षापूर्व्वकं हि ब्रह्मणः कर्तृत्वमवगम्यते "स ईक्षाञ्चक्रे स प्राण-